

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ ПІВДНЯ РОСІЇ У КРИМУ (1920 р.)

Д. С. Полупанов

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

dmitrij.polupanow@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5686-6493>

Ключові слова: Уряд Півдня Росії, інфляція, фінанси.

У статті аналізується економічна ситуація у Криму у період правління Уряду Півдня Росії (УПР) на чолі з П. М. Врангелем, описані основні заходи з управління економікою. Автор аналізує заходи уряду щодо розвитку торгівлі та енергетики, кримських підприємств, з боротьби зі спекуляцією, інфляцією та корупцією. УПР створив потужну матеріальну базу для забезпечення евакуації Руської Армії.

ECONOMIC POLICY OF SOUTH RUSSIA GOVERNMENT IN CRIMEA (1920)

D. Polupanov

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

Key words: trade, the South Russia Government, inflation, finance.

The economic situation in Crimea under the South Russia Government headed by P. N. Wrangel is analysed and the main measures to manage the economy are described in the article. The actions of the Government to develop trade and energy, and preserve Crimean enterprises are analysed by the author. Particular attention is paid to the officials' struggle against speculation, inflation and corruption. The author concludes that the Government failed to overcome these negative phenomena. A powerful material foundation to ensure the evacuation of the Russian Army was established by the South Russia Government (SRG).

The author concludes that Crimea lacked the resources (especially food products) to provide for the population. The main source of income for the SRG was trade in rye and other graincrops with Western European countries. The lack of resources increased after the evacuation of military and civilian personnel from Novorossiysk and Odessa following the retreat of the Volunteer Army. On the whole, the situation of evacuees was worse than that of the local population. There was introduced a food saving system.

Despite the considerable finance invested in the economy, mainly by two private companies (the "Russian-French Society for the Exploitation of Southern Russia and Crimea" and the "Russian Financial and Industrial Union"), the government failed to stop the economic decline. Corruption also reduced revenues to the state treasury. Providing energy resources was an important part of the SRG work. All available fuel, oil and lubricants were taken into account. Construction of the Beshuy-Suren railway was carried out to serve Beshuysky coal mines. It was planned to restore oil production on the Kerchen peninsula. Measures designated by the government failed to prevent the defeat of the Russian Army, but allowed to prepare for evacuation from Crimea.

Економічна політика Уряду Півдня Росії у Криму (1920 р.) залишається малодослідженою у сучасній науковій літературі. Економічну політику УПР вивчали Є. В. Анкудінов¹, А. А. Гайков та О. В. Козерод², та інші українські дослідники. В.І. Сергійчук³, наприклад, вважає, що П. М. Врангель готовий був визнати українські

національні інтереси. В. Г. Зарубін⁴ зосереджує увагу на безробітті, економічному занепаді та зuboжінні населення.

Економічну, ідеологічну політику та соціальний склад населення висвітлено у роботах російських дослідників: В. Д. Зиміної⁵, О. В. Дашина⁶, С. В. Карпенка⁷. Дослідники дійшли висновку, що причиною провалу реформ

¹ Анкудінов Е. В. Опыт решения политических и экономических проблем в условиях гражданской войны (деятельность правительства П. Н. Врангеля): дис... канд. полит. наук; 23. 00.04 / Одесский гос. ун-т. им. И. И. Мечникова. Одесса, 1997. 182 с.

² Гайков А. А., Козерод О. В. Проблема становлення і розвитку врангелівського руху на Україні (квітень – липень 1920 р.). Сер. Актуальні проблеми Історії України 36. наук. праць. Харків, 1994. С. 76-84.

³ Сергійчук В. І Український Крим. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. 302 с.

⁴ Зарубин В. Г. Проект «Украина». Крым в годы смуты (1917–1921 гг.). Харків: Фолио, 2013. 379 с.

⁵ Зимина В. Д. Белое движение в годы гражданской войны Волгоград: Изд-во Волгogr. гос. ун-та, 1995. 75 с.

⁶ Дашин А. В. Деятельность правительства Вооруженных Сил Юга России в Крыму, апрель-ноябрь 1920 года: Исторический аспект: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Санкт-Петербург, 1998. 192 с.

⁷ Карпенко С. В. Крах последнего белого диктатора: о П. Н. Врангеле. М.: Знание, 1990. 64 с.

стали директивні методи управління, вимушено введені в умовах воєнного часу.

На жаль не усі аспекти обраної теми висвітлені достатньо повно у науковій літературі. Так, мало уваги приділено спробам уряду подолати інфляцію та корупцію. У працях попередників містяться суперечливі оцінки щодо політики уряду з відновлення промислового виробництва, подано мало інформації щодо збереження та використання паливно-мастильних матеріалів в умовах військового часу. Вивчення цих малодосліджених аспектів політики уряду УПР становить предмет нашої розвідки.

Після евакуації цивільних та військових з Одеси (3-8 лютого 1920 р.) та Новоросійська (26-27 березня 1920 р.) у Криму зосередилась значна частина чиновництва та деякі навчальні заклади колишньої Російської імперії, ЗСПР, табори військовополонених. Загальна кількість людей, що була евакуйована до Криму, складала більше 300 тисяч цивільних осіб. Крім того, в армії воювало близько 50 тисяч солдатів та офіцерів, у військових таборах перебувало 80 тисяч та у шпиталях біля 30 тисяч поранених¹. П. Б. Струве у газеті «Юг России» визнавав: «Становище у Криму... – ускладнюється важкими економічними умовами. Уряд вживає всіх заходів для того, щоб полегшити ці труднощі. У цьому сенсі серйозне значення може надати встановлений нині товарообмін між Кримом і Західною Європою»².

Основним засобом наповнення скарбниці для уряду була торгівля зерном, вивезеним з Північної Таврії. П. М. Врангель вважав, що ця «маленька територія» (мається на увазі півострів Крим) «не могла утримувати армію», тому «хліб в незначній кількості і частково сіль» ставали головними «предметами вивозу»³.

У доповіді Голови управління торгівлі і промисловості В. С. Налбандова Головнокомандувачу П. М. Врангелю і Помічнику Головнокомандуючого, голові УПР О. В. Кривошеїну та членам уряду, визнавалось, що експорт збіжжя з Криму спричинив у Туреччині різке падіння цін на продовольство при одночасному зростанні цін у самому Криму. Тому уряд з 9 грудня 1919 р. по 1 липня 1920 р. обмежив вивіз зерна з Криму, що дозволило фінансувати потреби армії у хлібі та фуражі без допомоги союзників. За новим законом від 1 липня 1920 р. торгівля продовольством підлягала урядовому контролю. 80% зібраного зерна поступало до державного фонду. 27 липня 1920 р. було укладено перший договір на постачання зерна. На кінець серпня уряд уклав 21 договір загальним обсягом шість мільйонів

тон 128 тис. пудів зерна, що дозволило збільшити його експорт. Тому у кінці серпня 1920 р. з кримських портів було вивезено п'ятьма пароплавами 330 тисяч пудів ячменю, а пізніше – ще 650 тисяч⁴.

Голова Центральної ради засновників Селянської спілки Росії (ССР) В. Я. Уланов пропонував проводити торгівельні операції між селянами та урядом за посередництва Селянської спілки Росії. Обмін зерна на інші товари за кордоном передбачався «за цінами і нормами, встановленими Урядом, під контролем Управління торгівлі та промисловості»⁵.

2 серпня 1920 р. уряд прийняв правила продажу фруктів за кордон з обов'язковою сплатою до казни 20% від прибутку. На ці кошти передбачалася купівля товарів першої необхідності за кордоном⁶. Пізніше П. М. Врангель високо оцінив урядові заходи з економії зерна: «Увесь експорт хлібу регламентувався, жодний пуд хліба не міг бути вивезений за кордон, без спеціального дозволу, пов'язаного зі внеском у казну відомої кількості іноземної валюти та обов'язковим ввезенням тих чи інших предметів, необхідних населенню або армії»^{7,8}.

Уряд обмежив закупівлю хлібу навіть військовими частинами^{9,10,11}. Забезпечення армії хлібом П. М. Врангель поклав на військові хлібопекарні, для яких було регламентовано точні пропорції, ячменю та жита у муці.

Подібну політику економії продовольства УПР провадив і щодо м'яса, масла та кондитерських виробів. М'ясо видавалося в армії та лікарнях тричі на тиждень^{12,13,14}.

О. В. Кривошеїним 26 вересня підписано наказ №156, за яким заборонявся продаж здобного хлібу, булок, тістечок. Винних у порушенні наказу змушували сплатити штраф у розмірі 500 тис. карбованців або ув'язнювали до шести місяців. У випадку повторного порушення підпри-

⁴ Новый налог на табак Таврический голос. Симферополь, 1920. № 242 (392) С. 1.

⁵ Доклад Центрального Совета учредителей крестьянского Союза России помощнику Главнокомандующего вооруженных сил Юга России о торговой политике России, об интересах крестьянства России // ДАРФ (Держ. Архів. РФ). Р. 9427. Оп.1. Спр. № 137. Арк 2 зв.

⁶ Экспорт фруктов. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 318 (468). С. 2.

⁷ Бароны Врангели. Воспоминания. Москва Центрполиграф, 2006. 527 с.

⁸ ЦДАГО України. Ф.17. Оп.1. Спр. 428. Арк. 7.

⁹ Кривошеин А. В. Выпечка хлеба. Приказ Правителя Юга России Главнокомандующего Русской Армией. Таврический голос № 336 (486) С. 1.

¹⁰ Бароны Врангели. Воспоминания. С. 443

¹¹ ДААРК (Держ. Архів. АРК). Ф. Р- 2235 Оп. 1. Спр. 13. Арк 7.

¹² Кривошеин А. В. Выпечка хлеба. Приказ Правителя Юга России Главнокомандующего Русской Армией. Таврический голос № 336 (486) С. 1.

¹³ Бароны Врангели. Воспоминания. С. 443.

¹⁴ ДААРК. Ф. Р- 2235 Оп. 1. Спр. 13. Арк. 7.

¹ Раковский Г. М. Конец Белых. Прага, 1921. С.155.

² Кривошеин А. В. Выпечка хлеба. Приказ Правителя Юга России Главнокомандующего Русской Армией. Таврический голос № 336 (486) С. 1.

³ Врангель П. Н. Воспоминания. Москва: Вече, 2012. С. 371.

ємство закривали або націоналізували на один рік¹²³.

Запропонована урядом карткова система на відпуск хлібу у розмірі не більш ніж один фунт на людину не діяла, оскільки не змогли вчасно їх надрукувати⁴⁵. Наказ Головнокомандувача про вільний продаж вина також не виконувався⁶⁷. Населенню Криму у 1920 р. не вистачало чаю, цукру та інших продуктів⁸.

На спеціальних зустрічах урядовців у жовтні 1920 року такі відомі банкіри та промисловці колишньої Російської імперії як П. Л. Барк, П. П. Рябушинський, В. І. Гурко, М. Х. Денісов, Б. А. Камінка, С. М. Третьяков, П. О. Бурішкін, особливо критикували неконтрольований друк нових грошових знаків за наказом Голови Управління фінансів М. В. Бернацького, що привело до девальвації карбованця⁹. Непрофесіоналізм М. В. Бернацького яскраво описаний у спогадах дипломата Г. М. Михайлівського: «Бернацький з усмішкою фахівця над профаном почав запевнювати мене, що золото за справжньої складності системи грошового обігу у поєднанні з загальною світовою економічною кон'юктурою не має ніякого значення й інфляція взагалі не є недоліком сьогоденної фінансової системи, а її перевагою, бо дає необхідну гнучкість і дозволяє уряду задовольняти потреби населення та армії без затримки»¹⁰. Тому не перебільшенням, цілком логічним виглядає висновок мемуариста: «Вражаючи за своєю бездарністю фінансова політика Денікіна та Врангеля – справа його [М. В. Бернацького] рук»¹¹.

Уряд Півдня Росії був дуже зацікавлений у торгових відносинах з країнами Антанти, в тому числі через нестачу валюти та продовольства. УПР найбільше допоміг бельгійський уряд, який пропонував експортувати до Криму за російську валюту залізо, цукор, вугілля, скло, залізо тощо¹².

В умовах війни відчувався брак сировини та робочої сили. Так, наприклад, власники машинобудівного заводу Лангемана у Сарабузі скар-

жились на нестачу металу і робочої сили: з 300 чоловік, які працювали до громадянської війни на заводі, залишилось 22 особи. Ті підприємства, що залишились працювати у Криму страждали від постійних реквізицій на потреби армії. Уряд реквізував Завод сільськогосподарських машин та орудій Мільруда в Євпаторії та Завод «Кримське машинобудування» у Сімферополі¹³.

Також скорочувалось виробництво тютюну. Фабрика тютюнових виробів Месаксуді замість 7000 пудів тютюну у 1920 р. виробляла лише 1200–1700 пудів у місяць) через нестачу палива та листового тютюну¹⁴. До того ж з 1 липня 1920 року тютюн різко зріс у ціні через зростання акцизів, особливо на дорогі його марки¹⁵.

За період правління П. М. Врангеля відбулось і значне зниження видобутку солі¹⁶.

Для зменшення падіння промислового виробництва уряд планував побудувати декілька заводів: цукровий, з виробництва сукна, шкіряний та хімічний, миловарню тощо. Але складність військово-політичної ситуації завадило йому це зробити.

Бюджет держави найбільше залежав від податків та позабюджетної допомоги Російсько-Французького товариства для експлуатації Південної Росії та Криму та Російського фінансово-промислового союзу. За свідченням Голови Російського фінансово-промислового союзу М. Х. Денісова УПР отримав в якості напівофіційної матеріальної допомоги 5 млн. франків, у тому числі й з особистих коштів членів союзу¹⁷.

Для боротьби з фінансовими злочинами П. М. Врангель зобов'язав банки та міняльні лавки зареєструватись в Управлінні фінансів, щомісячно надаючи відомості про фінансові операції. Уряд навіть закривав фінустанови після виявлення порушень обміну валюти тощо¹⁸. Але на практиці жорстка фінансова політика уряду лише сприяла посиленню корупції¹⁹. Експортери отримували «експортні свідоцтва» за хабарі: «Експортні свідоцтва навряд чи отримувались без великих хабарів, і у конкурсі темних справ, не гідуючи нічим, спекулянти-нувориші систематично отримували гору над чесними солідними торговцями»²⁰.

Журналіст Г. М. Раковський звинуватив уряд та особисто О. В. Кривошеїна у лобюванні інте-

¹ Кривошеин А. В. Выпечка хлеба. Приказ Правителя Юга России Главнокомандующего Русской Армией. Таврический голос № 336 (486) С. 1.

² Бароны Врангели. Воспоминания. С. 443.

³ ДААРК. Ф. Р- 2235 Оп. 1. Спр. 13. Арк. 7.

⁴ Бароны Врангели. Воспоминания. С. 307.

⁵ ДААРК. Ф. Р- 2235 Оп. 1. Спр. 13. Арк. 7.

⁶ Бюрократическая волокита. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 241(391). С. 2.

⁷ ЦДАГО України (Центр. Держ. архів громад. об'єднань України). Ф.5. Оп.1. Спр. 322. Арк. 2 зв

⁸ Врангель П. Н. Воспоминания. Москва: Вече, 2012. С. 299.

⁹ Раковский Г. М. Конец Бельх. Прага: 1921. С. 299

¹⁰ Михайловский Г. Н. Записки: Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914- 1920 гг в 2 т. М.: 1993. Т.2. С. 599.

¹¹ Там само. С. 598.

¹² ЦДАГО України. Ф.5. Оп.1. Спр. 322. Арк. 2-Зв.

¹³ Антанта и Врангель: сборник статей. Москва: 1923. Вып. 1. С. 102.

¹⁴ Там само. С. 101, 102.

¹⁵ Исход Русской Армии генерала Врангеля из Крыма. Москва: Центрполиграф, С. 439

¹⁶ Антанта и Врангель: сборник статей. С. 103.

¹⁷ Іванис В. Стежками життя: в 5 т. Новий Ульм, 1961. т. 4. С. 72.

¹⁸ Официальное сообщение штаба Главнокомандующего вооруженными силами на Юге России. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 254 (404). С. 2.

¹⁹ Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. М.: Отечество, 1991. С. 396.

²⁰ Там само. С. 397

ресів великих промисловців при закупівлі хлібу: «У комерційних колах відкрито говорили про те, що мета, яка змушувала, бути багатолітними господ Кокаєвих, Чаєвих, Віноградових та їм подібних улюбленців Кривошеїна, полягала у тому, щоб маскувати, занадто впадаючи в очі до них, пристрасть кримських адміністраторів, в сенсі надання їм концесій, перш за все хлібних»¹.

На участі О. В. Кривошеїна у корупційних схемах наголошує й Я. О. Слащов: «В тилу в цей час йшла вакханалія жадоби посадових осіб на чолі з Кривошеїним. Він відкрито брав хабарі й займався постачанням армії (звісно, через підставних осіб)»². У спогадах Голови відділу друку Г. В. Немировича-Данченка наданий перелік компаній, через які О. В. Кривошеїн проводив свої оборудки: Слав'янський національний банк, Франко-Руське товариство, «Вторівська група», яка торгувала з Грузією (Батумі) та Радянською Україною (Одеса)³.

Відбувались обшуки в кооперативних закладах, бо ті складали конкуренцію спекулянтам, які перебували під протекцією чиновників та навіть міністрів: «Озлоблено переслідувались кооперативи, які були могутніми конкурентами кримських хижаків-спекулянтів, у числі яких були й особи, що займали високі адміністративні пости, аж до міністерських»⁴. Обшуки відбувались під приводом звинувачення у зв'язках з більшовицьким урядом у приміщеннях Центросоюзу, Кримспо, Кримсоюзбанк, та квартирах членів правління Кримспо Г. О. Диканського та І. І. Штіана. Їм було висунуто підозру у кооперації з Москвою. Заарештовані особи розстрілювались⁵.

П. М. Врангель надавав особливе значення розвідці та облаштуванню Бешуйських вугільних шахт. Він пізніше згадував: «Я всіляко квапив будівництво залізничної гілки Бешуй–Сюрень, з закінченням якої випала б можливість користуватися вугіллям бешуйських родовищ. До перших днів червня видобуток вугілля досягав тисячі пудів на день, але через нестачу перевізних засобів (коней і возів) місячний видобуток вугілля не перевищував п'ятнадцяти тисяч пудів»⁶. Після завершення будівництва залізниці планувалось довести видобуток вугілля до 150.000 пудів на місяць. 50% видобутого у травні вугілля планувалось пустити на потреби Сімферопольської водогінної станції та лікарні та 50% на забезпечення залізничного транспорту. Планувалось налагодити добутику нафти урочища

Ченгелек⁷. Біля гори Опух на Керченському півострові планувалось видобувати сірку⁸.

Забезпечення паливно-мастильними матеріалами та вугіллям було покладено на генералів П. С. Махрова, П. М. Шатилова та О. С. Лукомського⁹. Завдяки О. С. Лукомському 1 квітня 1920 року відбулися перші поставки паливно-мастильних матеріалів¹⁰.

Для економії палива уряд оголосив про перехід на літній час та ввів графік відключення електроенергії¹¹. Перевага надавалась лише постачанню електроенергії на об'єкти, які забезпечували фронт майном та продовольством¹². У зв'язку з нестачею паливно-мастильних матеріалів для фронту було видано наказ по гарнізону м. Сімферополя за № 197 від 10 червня 1920 р. Цей наказ забороняв рух легкових автомобілів та вантажівок у тилу. Дозволялось пересуватись лише транспорту, який перебував у розпорядженні штабів, управлінь, закладів та окремих осіб за особливим переліком. На пересування транспорту з цього переліку видавалась спеціальна перепустка. Голови гарнізонів зобов'язувались надсилати телеграму зі звітом голові інженерно-технічного відділу ЗСПР про кількість отриманого бензину та голові автомобільної частини про кількість гуми та інших запчастин. Склади з паливом видавали колишнім власникам квитанції, за якими пізніше обіцяли сплачувати компенсацію. Усім громадянам, які сповіщали про тайні місця зберігання палива та гуми, видавали грошову винагороду, а винних в укриванні передавали до військово-польового суду. Увесь транспорт без перепусток затримувався до з'ясування обставин¹³.

Силами уряду облаштовувались майстерні: з ремонту стрілецької зброї, сідл, слюсарні та швейні цехи¹⁴. Севастопольський портовий завод переобладнали для ремонту кулеметів, панцерників, аеропланів та іншої зброї¹⁵.

Пасажирське перевезення та комерційне вантажоперевезення були зорієнтовані на потреби уряду¹⁶. Найбільшими пароплавними компаніями Криму були: «Російське товариство Пароплавання і торгівлі (РОПІТ)», «Російське товариство (Ространс)» та «Добровільний флот»¹⁷.

⁷ Топливо возрождающейся России. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 248 (398) С. 2.

⁸ Добыча серы. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 324 (414). С. 1.

⁹ Врангель П. Н. Воспоминания. С. 293.

¹⁰ Там само. С. 307-309

¹¹ ЦДАГО України. Ф.5. Оп.1. Спр. 323. Арк. 15

¹² Там само. Арк. 63.

¹³ Выписка из приказа по гарнизону гор. Симферополя от 10 июня с. г. № 197. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 249 (399). С. 1.

¹⁴ Врангель П. Н. Воспоминания. С. 307.

¹⁵ Там само. С. 307

¹⁶ Флот в Белой борьбе / сост. С. В. Волков. М.: Центрполиграф, 2002. С. 307.

¹⁷ Там само. С. 301.

¹ Раковский Г. М. Конец Белых. С. 86.

² Слащов-Крымский Я. А. Белый Крым. 1920 г.: Мемуары и документы. Москва: Наука, 1990. С. 123.

³ Немирович-Данченко Г. Крым при Врангеле. Берлин: 1922. С. 84.

⁴ Раковский Г. М. Конец Белых. С. 147.

⁵ ЦДАГО Ф.5. Оп.1. Спр. 323. 253 Арк.53.

⁶ Врангель П. Н. Воспоминания. С. 371.

Внутрішня торгівля на підконтрольній уряду території перебувала у занепаді через різке зниження купівельної спроможності населення та руйнування транспортної інфраструктури Кримського півострова. Я. М. Шафір у зменшенні внутрішнього товарообігу звинувачує УПР, оскільки уряд спочатку дозволив вільну торгівлю, що призвело до спекуляції та швидкого зростання цін, але потім був вимушений взяти під контроль ринки¹.

Особливою проблемою для уряду була спекуляція. У місті Феодосія на складах «Російського товариства» зберігались у великій кількості продукти першої необхідності. Товари не поступали у продаж до зростання ринкових цін. Наслідками торгівельних спекуляцій та інфляції стало зростання напруги серед малозабезпеченої частини населення. Господарі великих партій борошна, цигарок та тютюну здавали під задаток свій товар до складів, банків й пароплавних товариств, отримували позики, на які закупалися нові партії товарів, які також надходили на склади, а не у вільний продаж².

Торгівці страждали від зловживань чиновників, що також сприяло зростанню цін на товари. Так, торгівці міського ринку Сімферополя, окрім плати у міську управу, повинні були сплачувати хабарі упорядникам ринку. Коли 1 квітня 1920 року завершувались контракти на оренду торгового місця, упорядник ринку Коптев сповістив про їх подовження за умови хабаря у розмірі 500 тис. карбованців. Після сплати хабаря контракти було подовжено лише на 3 місяці. Після звернення до прокурора ситуація лише погіршилась. Усіх продавців примушували сплачувати великі хабарі, звинувачуючи у порушенні правил торгівлі тощо. Після втручання міської управи та прокуратури, розподіл торгових місць було призупинено, а Коптева та його помічників затримано³.

Найбільшою проблемою уряду була інфляція, яка знецінювала заробітну плату мешканців. Основною причиною інфляції П. М. Врангель вважав низький рівень розвитку промисловості та великий імпорт товарів⁴.

За спогадами учасників подій та історичними документами можна стверджувати, що низькокваліфіковані робітники отримували більшу зарплатню, ніж працівники управлінського апарату, науковці, кваліфіковані робітники. Заробітна плата інтелігенції в цілому в 3-7 разів була у 1920 р. нижче за заробітну плату робітників. Високий рівень заробітної плати низькокваліфікованих робітників пояснювався тим, що вони працювали в основному в портах, де був великий вантажообіг. Кваліфіковані робітники, лі-

карі, науковці отримували порівняно малу заробітну плату в тому числі через брак фінансування університетів, лікарень з боку уряду⁵.

Вронський у газеті «Вечернее слово», у статті «Все о том же» стверджував, що уряд платить непомірно високу заробітну плату робітникам, чим провокує інфляцію у Криму. Автор був невдоволений становищем інтелігенції, яка отримувала низьку у порівнянні з робітниками заробітну плату, та пропонував ввести майже однаковий прожитковий мінімум для усіх категорій населення, а підвищення заробітної плати за згодою профспілок⁶.

Для призупинення падіння курсу карбованця, у пошуку нових джерел фінансування народного господарства П. М. Врангель дозволив Міській думі збільшувати податки та впроваджувати нові. У випадку виникнення розбіжностей з відомством фінансів остаточне рішення приймався П. М. Врангелем⁷.

Професор А. П. Болдирь вважав зростання витрат на управлінський апарат «абсолютно справедливими і законними»⁸. Після аналізу бюджетних надходжень та витрат була підвищена орендна плата за користування міськими лавками, внаслідок чого, за ствердженням А. П. Болдирьова, вдалося зробити на серпень – вересень 1920 р. «міський бюджет бездефіцитним»⁹.

Для впорядкування бюджету УПР було прийнято «Временные правила о земских сметах и о порядке выдачи ссуд земствам и городам». Згідно правил, земствам та містам надавалось право укладати додаткові кошториси «з внесенням до них надлишкових розходів першої половини 1920 року та коштів, що не вистачає на ведення Земського господарства на другу половину цього ж року»¹⁰. Виплату цих зборів планувалось провести 1 жовтня 1920 р. Кошториси на отримання державних позик перевірялись представниками Державного контролю. Отримані позики, земства зобов'язувались сплатити за рахунок майбутніх надходжень до бюджетів¹¹. Позики надавались земствам на фінансування потреб медицини, ветеринарної справи, народної освіти, соціального захисту населення тощо¹².

Отже, Криму не вистачало ресурсів для забезпечення населення, яке зросло після евакуації промонархічних сил до півострів. Основним джерелом доходів УПР була торгівля зерном з країнами Західної Європи. Робота УПР, особливо

⁵ Антанта и Врангель: сборник статей. С. 216.

⁶ Вронский. Вечернее слово. Севастополь, 1920. № 235. С. 2.

⁷ Болдирь А. В. В Крыму во времена ген. Слащева и Врангеля, 1920. Былое. 1925. № 2. С. 218

⁸ Там само. С. 218, 219

⁹ ЦДАГО України. Ф.5. Оп.1. Спр. 321. 20 Арк.1 зв-1.

¹⁰ Там само Арк.1 зв-1

¹¹ Там само Арк.1 зв-1.

¹² Там само Арк.1 зв-1.

¹ Антанта и Врангель: сборник статей. С. 104, 105.

² ДААРК Р- 2235 Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.

³ Крысиное гнездо. Таврический голос. Симферополь, 1920. № 328 (478). С. 2.

⁴ Врангель П. Н. Воспоминания. С. 334

діяльність Голови управління фінансів М. В. Бернадського, критикувалась провідними фінансистами та промисловцями насамперед за високу інфляцію. Однією з причин економічного занепаду у Криму була корупція, яка значно зменшувала надходження коштів до бюджетної скарбниці. Запроваджувалась система економії продовольчих товарів та паливно-мастильних матеріалів.

Значні кошти уряд вкладав у розвиток кримської промисловості (будівництво залізниці Бешуй–Сюрень тощо), але досягти економічного піднесення так і не вдалось. Окреслені урядом заходи не змогли упередити поразку Руської Армії, але дали змогу підготуватись до евакуації 146 тисяч білогвардійців з Криму у листопаді 1920 р.

References

Ankudynov E. V. Opyt resheniya polytycheskykh y ekonomycheskykh problem v usloviakh hrazhdanskoï voyny (deiatelnost pravytelstva P. N. Vranhelïa): dys... kand. polyt nauk; 23. 00.04 / Odesskyi hos. Un-t. ym. Y. Y. Menchynkova. Odessa, 1997. 182 s.

Antanta y Vranhel: sbornyk stateï. M.: 1923. Vyp. 1. 260 s.

Arest H. O. Dykanskohe. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920 № 335(485). S. 2

Barony Vranhely. Vospomynanyia. M.: Tsentrpolihraf, 2006. 527 s.

Belohvardeïskye hazety «Iuh Rossyy «Voennyi holos» yzdannye v hor Sevastopole // TsDAHO Ukrainy (Tsentr. Derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy). F.5. Op.1. Spr. 321. 20 ark.

Belohvardeïskye hazety «Iuh Rossyy», «Vremia», yzdannye v hor. Symferopole// TsDAHO Ukrainy (Tsentr. Derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy). F.5. Op.1. Spr. 322. 16 ark.

Boldyr A. V. V Krymu vo vremena hen. Slashcheva y Vranhelïa, 1920. Byloe. 1925. № 2. S. 195-229.

Biurokratycheskaïa volokyta. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 241(391). S. 2.

Vranhel P. N. Vospomynanyia. M.: Veche, 2012. 480 s.

Vronskyi. Veчерnee slovo. Sevastopol, 1920. № 235. S. 2.

Vypyska yz prykaza po harnyzonu hor. Symferopolia ot 10 yiunia s. h. № 197. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 249 (399). S. 1.

Vyrezy y prepechatky yz raznykh belohvardeïskykh hazet vo vremia prybyvaniia Vranhelïa v Krymu // TsDAHO Ukrainy (Tsentr. Derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy). F.5. Op.1. Spr. 323. 253 ark.

Haikov A. A., Kozeroð O. V. Problema stanovlennia i rozvytku vranhelivskoho rukhu na Ukraini (kviten – lyphen 1920 r). Ser. Aktualni problemy Istorii Ukrainy Zb. nauk prats. Kh., 1994. S. 76-84.

Dashyn A. V. Deiatelnost pravytelstva Vooruzhennykh Syl Yuha Rossyy v Krymu, aprel-noiabr 1920 hoda: Ystorycheskyi aspekt: dys. ... kand. yst. nauk: 07.00.02. Sankt-Peterburh, 1998. 192 s.

Deklaratsyia uchredytelei Krestianskoho soiuzha Rossyy. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 250 (400). S. 2.

Dobycha sery. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 324 (414). S. 1.

Doklad Tsentralnoho Soveta uchredytelei krestianskoho Soiuzha Rossyy pomoshchnyku Hlavnokomanduiushcheho vooruzhennykh syl Yuha Rossyy o torhovoï polytyke Rossyy, ob ynteresakh krestianstva Rossyy // DARF (Derzh. Arkhiv. RF). R. 9427. Op.1. Spr. № 137. 3 ark.

Zarubyn V. H. Proekt «Ukrayna». Krym v hody smuty (1917–1921 hh.). Kh.: Folyo, 2013. 379 s.

Zymyna, V. D. Beloe dvyzhenye v hody hrazhdanskoï voyny Volhohrad: Yzd-vo Volhohr. hos. un-ta, 1995. 75 s.

Yskhod Russkoï Armyy henerala Vranhelïa yz Kryma. M.: Tsentrpolihraf, 702 s.

Ivanys V. Stezhkamy zhyttia: v 5 t. Novyi Ulm, 1961. t. 4. 403 s.

Karpenko S. V. Krakh posledneho beloho dyktatora: o P. N. Vranhele. M.: Znanye, 1990. 64 s.

Kopyia obrashchenyia VTsYK y Sovnarkoma RSFSR za podpysiamy V. Y. Lenyna, M. Y. Kalynyna k armyy Vranhelïa o sdache oruzhyia. // TsDAHO Ukrainy (Tsentr. Derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy). F.17. Op.1. Spr. 428. 85 ark.

Kornovenko S. V. Bilyi rukh Pivdnia Rosii: aharna polityka uriadiv A. Denikina, P. Vranhelïa (1919 – 1920 rr.). Cherkasy: 2009. 440 s.

Kryvosheyn A. V. Vypechka khleba. Prykaz Pravytelia Yuha Rossyy Hlavnokomanduiushcheho Russkoï Armyei. Tavrycheskyi holos № 336 (486) S. 1.

Krupina V. O. Bilyi rukh v Ukraini: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. istor: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. K., 2005. 17 s.

Krysnoe hnezdo. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 328 (478). S. 2.

Mykhailovskiy H. N. Zapysky: Yz ystoryy rossyiskoho vneshnepolytycheskoho vedomstva. 1914- 1920 hh v 2 t. M.: 1993. T.2. 688 s.

Nalbandov V. S. Nasha torhovaïa polytyka Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920 № 315 (465). S. 1.

Nemyrovych-Danchenko H. Krym pry Vranhele. Berlyn: 1922. 119 s.

Novyi nalog na tabak Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 242 (392) S. 1.

Obysky v kooperatyvakh. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 334 (484) S. 2.

Ofytsyalnoe soobshchenye shtaba Hlavnokomanduiushcheho vooruzhennymy sylamy na Yuhe Rossyy. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 254 (404). S. 2.

Prykazy hlavnokomanduiushchykh vooruzhennymy sylamy Yuha Rossyy // DAARK (Derzh. Arkhiv. ARK). F. R-2235 Op. 1. Spr. 13. 200 ark.

Prykazy nachalnyka Symferopolskoho raiona o borbe s bandytyzmozom. Vremennye pravyla o poriadke vydachy ssud zemstvam y horodam hrazhdanskoho upravleniya, o predostavlenyy svedeniy o prymyrenyy Polozhenye o hosudarstvennom promyslovom nalohe 16 avhusta 1919 – 13 oktiabria 1920 // DAARK R- 2235 Op. 1. Spr. 9. 84 ark.

Rakovskiy H. M. Konets Belykh. Praha: 1921. 278 s.

Revoliutsiya y hrazhdanskaia voina v opysaniakh belohvardeitsev. M.: Otechestvo, 1991. 508 s.

Serhiichuk V. I Ukrainskyi Krym. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2001. 302 s.

Slashchov-Krymskyi Ya. A. Belyi Krym. 1920 h.: Memuary i dokumenty. M.: Nauka, 1990. 272 s.

Toplyvo vozrozhdauiushcheisia Rossyy. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. №248 (398) S. 2

Flot v Beloi borbe / sost. S. V. Volkov. M.: Tsentrpoligraf, 2002. 606 s.

Eksport fruktov. Tavrycheskyi holos. Symferopol, 1920. № 318 (468). S. 2.

Received 07 March 2020

Accepted 01 April 2020